

Békési Imre, *Osztatlan filológia*

(Tiszatáj könyvek) Szeged, 2001. 295 lap

1. A filológiai kutatások hagyományosan két fő csapáson folytak: a nyelvi objektivációt vagy a nyelvészetet (nyelvtudomány), vagy az irodalomtudomány felől közelítették meg, az interpretáció során a két tudományterület eszközei alig keveredtek egymással. A „tisztán” nyelvészeti elemzések mellett viszonylag függetlenül léteztek a „tisztán” irodalmi elemzések, az ún. műelemzések; valójában ez utóbbiak jelentették a nyelvi mű adekvát interpretációját (a nyelvészet szerény igényű bevonásával) egészen a modern szövegnyelvészet megjelenéséig. E két tudományterület képviselői mindig is gyanakodva tekintettek egymásra: a nyelvész számára az irodalomtudós műelemzése esztétika volt, filozófia- és irodalomtudomány-történet, dominált benne a „szubjektív elem”; az irodalomtudós számára a nyelvész szikár nyelvi tényeken alapuló elemzése „túl” objektív volt, objektivitása ellenére éppen a mű lényegét nem volt képes láttatni. A kvantitatív nyelvészet megjelenése szinte sokkolta a hagyományos műelemzőket, akik — talán nem is jogtalanul — úgy vélték, hogy a nyelvi mű üzenetét nem lehet például fonémakombinációk leírásával dekódolni.

2. BÉKÉSI IMRE „Osztatlan filológia” című tanulmánykötete, amely a „Nyelvészeti-irodalmi tanulmányok” alcímet viseli, meggyőzően illusztrálja, hogy a két megközelítés nem idegen egymástól, sőt, a nyelvi mű adekvát interpretációja csak a két megközelítés egységében lehetséges. Békési a tanulmánykötetet Török Gábor emlékének szenteli, akitől idézi a filológia egységének, osztatlanságának gondolatát — ez a gondolat lett a kötet címadója. Meg kell jegyezni, hogy a filológia egységének gondolata nem a XX. század hatvanas éveiben jelentkezik először. August Friedrich Pott, az ógrammatikusok első generációját követő történeti szemléletű nyelvész már a XIX. század harmincas éveiben kidolgozza a *Gesamtphilologie* (’ö s s z filológia’) fogalmát. (A művészetben is jelentkezik az egységre való törekvés, például a wagneri zenedrámában: *Gesamtkunstwerk*, vagy Tamkó Sirató Károly *dimenzionizmusában*.)

3. A tanulmánykötet 27 tanulmányt tartalmaz, ebből három itt jelenik meg először, egy pedig közlésre van leadva a Szemiotikai szövegtan 13. kötetébe. A tanulmányok három nagy témakört ölelnek fel: „A viszonyok viszonyai”; „A mondatnyelvészet és a szövegnyelvészet között”; „A szövegnyelvészet és az irodalomtudomány között”. Az első témakör írásaiban Békési a mondat szerkezetét, belső viszonyait, a „viszonyok viszonyait” vizsgálja; fogalmazhatnánk úgy is, hogy itt még nem lép ki a mondat keretei közül. (Békési olyan viszonyokat elemez, mint például: ellentétség és okozatiság, a megszorító ellentét, az érvelés okozati-oki láncolódása, a beágyazott láncolódás stb.) A második rész írásaiban a központi probléma: mi teszi a szöveget szöveggé, pontosabban: hogyan lesz a mondatból/mondatokból szöveg? (Néhány tanulmány címe: „A rövidszöveg szövegsége”; „A kompozíció vizuális tagolása”; „A kompozíció hangsúlyviszonyai” stb.) A harmadik rész írásaiban a tanulmánykötet címében jelzett egységet hivatottak bemutatni: a nyelvi mű adekvát interpretációja csak komplex módon, a (szöveg)nyelvészet és az irodalomtudomány vizsgálati módszereinek, eszközeinek együttes/egységes felhasználásával lehetséges. (Néhány tanulmány címe: „Egy Ady-versszak szemiotikai megközelítése”; „Egy vers fraktálszerkezete”; „A Halotti Beszéd mint kompozíció” stb.)

4. Békési Imre szubtilis elemzéseiben a mondat/a szöveg logikai struktúráját tárja fel. A logikai struktúrák ábrázolásakor ugyanolyan ágrajzokkal dolgozik, mint a generativisták. Békési azonban nem állítja azt, hogy a mondat/a szöveg jelentését „mögöttes” logikai formák alapján értjük meg. Bizonyos mondatok/szövegek interpretációiban kimutathatók logikai összefüggések, éppen ezen összefüggések kimutatásával magyarázhatjuk meg objektíven, hogy miért úgy értjük az adott

mondatot/szöveget, ahogyan értjük, illetve hogy miért lehetséges ugyanazon mondatnak/szövegnek több interpretációja is. A „tisztn” logikai összefüggések feltárása azonban még nem vezet el az adekvát interpretációhoz. Szükség van a pragmatika bevonására is. Egy adott mondat/szöveg jelentésének megértése ugyanis olyan információkat is feltételez(het), amelyek „kívül” állnak a szövegen. Ilyen információk elsősorban az enciklopédikus ismeretek, illetve a specifikus ismeretek.

5. A tanulmánykötet ismertetőjeként nem feladatom a szerző elemzéseivel való opponálás. Itt és most csak az első tanulmánnyal szemben (Miért de? Petőfi Sándor: A négy ökrös szekér) tennék ellenvetést. A Békési által elemzett mondat: *Szekéren mentek, de ökörszekéren*. Ennek a mondatnak Békési (illetve tanítványai) szerint két interpretációja van. (Az interpretációk bemutatása előtt értelmezzük a jeleket: (A) = az ellentétes viszony előtagja; (B) = az ellentétes viszony utótagja. A szillogisztikus érvelés konstituensei: (pr*) = pragmatikai előfeltevés, felső tétel; (p) = alsó tétel; (q) = konklúzió. A * a konstituens implicit jelenlétét képviseli.) Az interpretációk:

1.

(Apr*) Ha egy jármű *szekér*, akkor az a jármű tipikusan *lovasszekér*.

(Ap) *Szekéren mentek*,

(Aq*) Lovasszekéren, de (Bq) [nem lovasszekéren, hanem] *ökörszekéren*.

2.

(Apr*) Ha egy gyalogos társaság *szekérré* ül, akkor — a gyalogos tempótól — gyorsabban akar haladni.

(Ap) *Szekérré ültek*,

(Aq) A társaság gyorsan akar haladni.

*

(Bpr*) Ha egy gyalogos társaság *ökörszekérré* ül, akkor nem akar — a gyalogos tempótól — gyorsabban haladni.

(Bp) *Ökörszekérré ültek*.

(Bq*) A társaság nem akar gyorsan haladni.

Petőfi idézett mondatának valójában csak egy érvényes interpretációja van. Ha egy gyalogos társaság *szekérré* ül, akkor nem akar gyalogolni. (Esetleg gyorsabban akar haladni.) A *szekér* tipikusan *lovasszekér*, ritkábban *ökörszekér*. A *lovasszekér* átlagos tempója gyorsabb, mint az *ökörszekéré*. Ha egy gyalogos társaság az *ökörszekeret* választja, lassabban akar haladni, mint a *lovasszekéren*. Tehát: *szekéren mentek* (n e m gyalog), *de m i v e l* lassan akartak haladni (é s n e m gyorsan), (n e m a tipikusan elvárható *lovasszekéren mentek*), h a n e m *ökörszekéren*, (m e r t az *ökörszekér* lassabban halad, mint a *lovasszekér*). Az első interpretációt elvethetjük, a másodikat pedig módosítanunk kell annyiban, hogy a *de* kötőszó által generált ellentét a *gyors* és a *lassú* haladás között feszül, amely ellentétnek a *lovasszekér* — *ökörszekér* oppozíció a hordozója. A *de ökörszekéren*-ben tehát a *de* közvetlenül az *ökörszekéren* — *lovasszekéren* oppozíciót asszociálja (az adekvát interpretáció során „kihagyhatatlan” a *lovasszekérré* való asszociatív opponálás), közvetve azonban az ellentét a [de nem *gyors* *szekéren* (= *lovasszekéren*)], [hanem *lassú* *szekéren* (= *ökörszekéren*)] között feszül. Békési második interpretációja ezzel szemben azt sugallja, hogy az ellentét a *szekér* (a gyorsaság) és az *ökörszekér* (lassúság/gyalogos tempó) között mutatható ki. A *szekéren mentek*-ben azonban a *szekér* fókuszpozícióban van, kontrasztív jelentéstartalommal (*szekéren*, azaz nem gyalog); a *szekéren mentek* tehát a *gyaloglás*-sal áll oppozícióban.

6. Összegzésül elmondható, hogy BÉKÉSI IMRE tanulmánykötete rendkívül hasznos olvasmány mind a nyelvészek, mind az irodalomtudósok számára. Többet talán mégis ez utóbbiak meríthetnek belőle: BÉKÉSI objektív fogódzókcal szolgál a műelemzés számára.

GECSÓ TAMÁS